

állományba helyezés. Ez alól csak esetenként és a legmagasabb katonai beosztásokat betöltő személyek — a honvédelmi miniszter, a Honvéd Vezérkar Főnöke, a Honvédség Főparancsnoka — esetében volt kivétel. Szinte nem volt olyan tábornok a korszak hadseregének, aki ne tartotta volna személyes sértésnek az egyébként általa is jól ismert nyugdíjazási folyamatot.

Mindezen problémák ellenére Shvoy Kálmán „naplója”, emlékirata érdekes korrajz, amely az ellenforradalmi korszak hangulatának, légkörének — első sorban a Szegeden uralkodónak — a megismeréséhez mindenképp segítséget nyújthat, ahhoz azonban, hogy forrásként felhasználjuk, főleg erős forráskritika nélkül, kevés!

Itt érkeztünk el oda, hogy megnézzük a közreadó és a kiadó munkáját, a „napló” forrásértékét. Forráspublikáció esetében — tekintünk Shvoy Kálmán „naplóját”, a forrásértékre való tekintet nélkül annak — fontos, ha csak nem döntő, a megfelelő szintű és terjedelmű bevezető és egyben magyarázó tanulmány és jegyzetapparátus. Jelen esetben sajnos egyik kívánalmat sem sikerült maradéktalanul teljesíteni. A jegyzetek közül számos téves információt ad az olvasóknak, és van olyan is, amely a Shvoy Kálmán által helyesen megadott ténnyt „rontja el”, míg más esetekben nem kapunk magyarázatot akkor, amikor az szükségesnek látszanék. Hasonló a helyzet a könyv használatát és megértését is elősegíteni szándékozó névmutatóval. Úgy látszik, hiába volt Bölöny József értő fészülgetése, elemi hibák maradtak

a névmutatóban. Nem tulajdonítanék különösebb jelentőséget ezeknek, ha csak a többször is előforduló névírásbeli — pl. i—y, ch—cs, stb. — problémákat okoznák, sajnos azonban többről van szó. Személyek keveredtek össze a névmutatóban, korra, beosztásra, nevekre való tekintet nélkül. Számos rosszul, vagy felelőtlenül kiolvasott, fel nem ismert név következtében fordulhatott elő pl. a következő: Deseő (Vidéki) Gusztáv tábornok a névmutatóban Vidéki Dezső, Vidéky Gusztáv néven szerepel, Hellebronth Antalt összekeverték Hellebronth (Krantz) Vilmossal, Deseő Lajost dr. Deseő Lászlóval, Markóczy Jánost Markóczy-Magyar Jánossal, id. Pleplár Lajost ifj. Pleplár Lajossal — és a sort még hosszasan lehetne folytatni. Sajnos, ezek a tévedések mind félrevezetik az olvasót, csakúgy, mint a helytelenül hagyott beosztások, rendfokozatok stb.

Nem tekinteném ezeket a hibákat jelentős tévedéseknek, ha nem feltételezném, hogy ez a munka is, ugyanúgy mint számos elődje — Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig, Nagy Vilmos: Végzetes esztendő, A madridi követségtől Mauthausenig stb. — sokaknak forrásként fog szolgálni.

Annak ellenére, hogy a recenzius — önhibáján kívül — nem a kötet megjelentetésének hasznosságáról, fel-felfedezhető értékeiről írt, ajánlhatja ezt a „naplót” minden érdeklődőnek és kutatónak egyaránt azzal a figyelmeztetéssel, hogy Shvoy Kálmán megállapításai nem minden esetben állják ki a forráskritikai összehasonlítás próbáját.

Szakály Sándor

PERJÉS GÉZA

CLAUSEWITZ

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 506 o.)

A kiváló porosz katonai teoretikus, Carl von Clausewitz (1780—1831) munkássága nagy érdemeivel és alig feloldható ellentmondásaival napjainkig elhúzódó vitát váltott ki nemcsak a katonai szakírók, hanem a politológusok, szociológusok és más szakágak képviselői körében is. A marxizmus klasszikusai — főként Engels, Mehring és Lenin — ugyancsak nagy érdeklődéssel forgatták műveit és hivatkoztak értékes, előremutató gondolataira.

Mindez azt bizonyítja, hogy Clausewitz írásai — a legtöbb korábbi hadtudóstól

eltérően — ma sem pusztán elméleti érdeklődést keltenek; a porosz tábornok, egyfelől a francia forradalmi és napóleoni háborúk tapasztalataira, másfelől a XIX. század elején kibontakozó német filozófia eredményeire támaszkodva, első ízben fogalmazta meg tudományos igényvel, s részben ma is helytállóan, a háború lényegét, rendszerezte a hadi elmélet és gyakorlat szerteágazó kérdéseit. Fontos megállapításai közé tartozik a háború és a politika viszonyának tisztázása, a hadi mesterség elemeinek meghatározása, valamint a katonáknak oly

sok gondot okozó véletlen tényezők — Clausewitz „surlódás”-nak (Friction) nevezi ezeket — szerepének zseniális megragadása és hatásuk szemléletes ábrázolása. Ez utóbbi vonatkozásban szinte a modern játékelmélet, a számítógépes vizsgálatokon alapuló praxeológia (cselekvéstan) előfutárának is tekinthető.

Az a körülmény viszont, hogy túlbecsülve kora háborúiból leszűrt tapasztalatait, abszolutizálta a „döntő csata” jelentőségét, sok félreértésre adott okot. Még növelte az értelmezése körül keletkezett zűrzavart, hogy sokszor idézett, ám többnyire csak felületesen átlapozott főműve „A háborúról” (Vom Kriege) befejezetlen, torzó maradt. A mű egyik legfontosabb része: „A haditerv” csak vázlatosan készült el, s mint a később keletkezett „Bevezető”-jéből kiviláglik, Clausewitz számos kérdésben módosítani kívánta korábbi nézeteit.

Perjés Géza nagy elszánással, elismerésre méltó önfegyelmel, s mindenekelőtt imponáló anyagismerettel és felkészültséggel vágott neki csöppet sem irigylésre méltó feladata megoldásához. Fáradozásait végül is siker koronázta: sikerült összefüggő és áttekinthető képet festenie a clausewitz-i életműről, nem csak már magyarul is megjelent fő művéről („A háborúról”, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1961—1962.), hanem egyéb kiadott munkáiról is. Így nyomon követhetjük a porosz teoretikus gondolatainak formálódását, módosulásukat, a bennük rejlő elmentmondásokat.

Különösen figyelemre méltó a katonai praxeológiáról írt fejezet, melyben Perjés, Clausewitzot szinte csak ürügyként használva, kifejti nézeteit a katonai döntés folyamatáról, a reaktív, rutinszerű és a kreatív döntéstípusokról, a véletlen és a morális tényezők szerepéről. Zrínyitől és Montecuccolótól kezdve egészen a mai stochasztikus (valószínűségeen alapuló eseményeket, eseményrendszereket leíró) modellig, vagyis a sejtésektől a számítógépes eljárásokig vezet végig az olvasót a katonai döntésmélet kialakulásának útján.

Ugyancsak sok új értékes gondolatot tartalmaz a clausewitz-i életmű utóéletét taglaló — „Clausewitz értelmezése és hatása” című — fejezet is. Ebben Perjés szemléletesen ábrázolja, hogyan befolyásolta az első világháború előtt a német és a francia vezérkart Clausewitz „csatacentrikussága”, vagy, hogy ezzel ellentétben, a tengeri hatalmaknak a periférikus hadászat fölényét hirdető hadtudósai mennyire elutasítják Clausewitz más,

maradandó gondolatait is. A későbbiekben azt is bemutatja, mennyire foglalkoztatja ma is Clausewitz a katonákat és a polgári szakírókat egyaránt.

A hadtörténészek számára kétségtelesen a legizgalmasabb kérdés: mennyi közvetett, vagy közvetlen hasznot ígér Clausewitz tanulmányozása mindennapi munkájukban. Felületes olvasásra némi csalódottság és hiányérzet jelentkezik bennünk. Clausewitz bőven merít ugyan hadtörténelmi forrásokból, viszont csak a nagy frigyesei és napóleoni háborúkban ismeri ki magát tökéletesen, s teljesen félreértve a megelőző korszakok fegyveres összecsapásait „Halbding”-nek (filológ — filozófiai kifejezés, mely kifejezi valamely jelenség nem teljes értékű voltát) nevezi ezeket.

Első pillantásra tehát csak a napóleoni korszakkal foglalkozó hadtörténészek számára jelent Clausewitz pótolhatatlan forrást. Maga is elítéli a „hadtörténelmi példákval való visszaélést”, mondván, „a régi időkbelől... előcibált... néhány példa azonban többnyire megzavarja és megrontja ítéletünket”. Másfelől briliánsan elemzi Napóleon 1796-i itáliai győzelmeinek hadászati jelentőségét, vagy az 1812-i hadjáratot.

Clausewitz számára ugyanis — a hadművészethez hasonlóan — a hadtörténelmi disciplina nem igazi tudomány, csupán arra jó, hogy példáival egyes problémákat megvilágítson, egy gondolat gyakorlati alkalmazását szemléltesse, vagy valamely lehetőséget felvillantson. Vagyis, teljesen érthetően, a gyakorlati katona, a hadvezér, vagy a vezérkari főnök szemszögéből értékeli csupán a hadtörténelírást.

Figyelmesebben olvasva azonban Clausewitz írásait, azonnal megváltozik a véleményünk, s rádöbbenünk arra, hogy a porosz katonai teoretikus munkásságának tanulmányozása nem csak a régebbi korok — így a Clausewitz által olyannyira félreértett XVII—XVIII. század —, hanem a huszadik század hadtörténelmének kutatói számára is nyújt hasznos fogódzókat.

Mindenekelőtt a módszer tanulságos. Clausewitz a háborút a politika folytatásának tekintette, így a háborúról alkotott képe nem korlátozódott pusztán katonai elemekre, beléptette a politikai, erkölcsi és gazdasági tényezőket is. Kiemelten foglalkozott a véletlen szerepével. Helyes ez a megállapítása, hogy lényeges különbség van a tervezés és a végrehajtás szakasza között: az előbbi kiszámítható és logikus, az utóbbiban nagy szerepet kap váratlanság ténye-

zője. Valóban, aligha találkozhatunk a történelemben olyan háborúval, amely az eredeti terveknek megfelelően folyt volna. Ez figyelmeztető lehet minden hadtörténész számára: bármely hadtörténeti esemény leírásánál ne keressünk szépen csengő, de üres történelmi párhuzamokat, hanem elemezzük a konkrét tényeket, s ne elégedjünk meg ezek pusztán leírásával, hanem keressük meg a dolgok miéértjét, ami természetesen mindig is nehéz; sok ismeretlen, olykor szubjektív tényező együtthatójaként alakulnak a háborúban az események.

Nagyon szép, de már csak a régebbi időkre alkalmazható a hadvezéri génuszról írt fejtegetés. A gyors és helyes elhatározás és a „coup d'oeil”, vagyis a minden tényezőt azonnal figyelembe vevő készség, valóban, Nagy Sándortól kezdve Napóleonnig minden kimagasló képességű hadvezér sajátja volt. A magyar hadtörténelemben Hunyadi nándorfehérvári győzelme, vagy Savoyai Jenő zentai döntése bizonyítja — többek között — a „coup d'oeil” jelentőségét.

Rendkívül érdekes a támadás és a védelem viszonyának elemzése. Clausewitz tulajdonképpen helyesen állapítja meg, hogy a védelem az erősebb forma, mivel kisebb erőket igényel, mint a támadás. Ennek nem mond ellent az a másik gondolat sem, hogy nagyobb, döntő eredményeket csakis gyengébb, vagyis a kockázatosabb módszerrel lehet elérni pl. a rendkívül önvészélyes, de hatásos harcászati, sőt **hadműveleti átkarolással**, ahol az átkaroló szárny maga is többnyire veszélyben forog.

Kissé el kell időznünk a „döntő csata” problémájánál is. A napóleoni háborúk tapasztalatai azt sugallták Clausewitznak, hogy a háború lényege a csata, csak ezáltal biztosítható az ellenség fizikai és morális „megsemmisítése”, vagy, ami ezzel egyenértékű, a szándékairól való lemondás kikényszerítése. Jena és Auerstaedt, vagy a későbbiekben Lipcse és Waterloo, a napóleoni háborúk több tucatnyi jelentős összecsapása mellett, e tétel igazát látszik igazolni. Ezzel magyarázható, hogy Clausewitznál a haditerv fókuszában mindig a döntő csata áll, minden egyéb eszköz ennek sikeres előkészítését szolgálja.

Azt azonban már a porosz katonai teoretikus is felismerte, hogy tétele csak az ún. „megsemmisítő” jellegű háborúkra vonatkozik. Helyenkint arról is ír ugyanis, hogy léteznek szerényebb célú, ún. „korlátozott” háborúk is, ahol a hadászati egyéb eszközei, a manőverezés, várostromok, az ellenség kifárasztása is célhoz vezet.

Clausewitz e tételét továbbfejlesztve és lényegesen módosítva Hans Delbrück professor, a kiváló német hadtörténész, a múlt század végén kidolgozta a kétpólusú — megsemmisítő (Niederwerfung) és ellankasztó (Ermattung) — hadászat elméletét. Noha nézetével mi sem értjük egyet, mivel a történelemben csak ritkán találkozunk a kétféle hadászat ideáltípusaival, elgondolása mégis jelentős előrelépés volt a századvég teljesen egysíkú, csak a döntő csatára építő hadászati elveivel szemben. Perjés a „Had-történészek stratégia-vitája” c. fejezetben brilliánsan elemzi Delbrück és a vele szemben álló katona-hadtörténészek ma már némileg bizarrul ható vitáját.

Visszatérve a döntő csata problematikájához, megállapíthatjuk, hogy ez még a „megsemmisítő” típusú háborúban sem az egyedüli „csodaszer”. S e tételünket — akaratlan kívül — maga Clausewitz is megerősíti, amikor leírja Napoleon mesteri itáliai hadjáratát — 1796—97 — melynek megnyerésében korántsem az ütközetek, hanem a francia tábornok kitűnő manőverező készsége játszotta a főszerepet. Azt is hozzáfűzhetjük, hogy Napoleon másik kiemelkedő sikerében, az 1805-i hadjáratban, az osztrák sereg vereségét nem annyira egy vesztett csata, hanem Napoleon újabb kiváló manőverezése — Mack ulmi csoportosításának bekerítése — okozta. Példáinkat szándékosan Napoleon háborúiból merítettük, azt akarván igazolni: a clausewitz, vagy delbrücki kétpólusú háború teóriája, a maga végletességében, nem állja meg a helyét, noha természetesen tartjuk, hogy a háborút, céljait és eszközeit tekintve, valóban kategorizálhatjuk (globális, totális, korlátozott, dinasztikus, honvédó, hódító stb.)

Íde kapcsolódik, hogy jöllehet maga is láthatta a nép aktív részvételének jelentőségét a háborúban (Schill és a többi porosz felkelő, a spanyol gerillák, Hofer tiroli szabadcsapatai, vagy az orosz partizánok 1812-ben) s bőven foglalkozik az erkölcsi tényező leírásával is, Clausewitz mégsem használja az igazságos és az igazságtalan háború fogalmát. Konzervatív politikai nézetei ugyanis meggátolták abban, hogy felismerje a népi háború jelentőségét, e téren főnöke és ellenlábas, Gneisenau, lényegesen tovább jutott. Pedig az „igazságos” háború gondolata nem új, már Szt. Ágoston (354—430) írásaiban fellelhető; az ízig-vérig katona Clausewitz számára azonban a háború ideológiai jellege mindvégig lebecsülendő, mellékes kérdés maradt.

Végezetül vizsgáljuk meg, milyen gya-

korlati haszonnal jár Perjés Géza Clausewitz elszórt gondolatait messze továbbvívó értékes elemzése a szerencse és a valószínűségszámítás jelentőségéről a hadtörténeti kutatásban. Fejtegetéseit „a valószínűségelméletől még nem érintett” XVII. századi hadtudományi írókkal, Zrinyivel és Montecuccolival kezdi a „forgandó szerencse” katonai hatásának vizsgálata során. Tény, hogy a két jeles hadvezért és teoretikust élénken foglalkoztatta véletlen tényezők hatása, meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szerencse, a fátum az Íliással és a kínai Szun-Cével kezdve szinte minden gondolkodó katonának komoly problémát okozott. Igaz, nem is nagyon tudnak rá orvoslást találni.

A későbbiekben Perjés helyesen hangsúlyozza, hogy a XVIII. század végén a valószínűségszámítás elemeit már ismerhette Clausewitz, de ezek nem hatottak döntően munkásságára. Clausewitz nem tudott és nem is akart modelleket készíteni a háborúról, vagy a hadi eseményekről, megelégedett azzal, hogy a jól kialakult rutindöntések a legtöbb váratlan helyzetben kísérik a tapasztalt katonát.

A priori ma sem vállalkozhattunk arra, hogy egy eljövendő háborút modelláljunk — nem is kívánjuk. A posteriori ellenben, ha nem is modellt, de valamiféle

sémát készíthetünk — valamely konkrét eseménnyel kapcsolatban. A háború, vagy a harcselekmény eredménye ugyanis ismert, és hasonlóan — kisebb-nagyobb hézagokkal — általában ismertek a főbb részadatok is. E sémában nagy hasznát vehetjük Clausewitz — és Perjés — nézeteinek. Sémánknak — modellünknek — a katonai tényezők mellett természetesen egyéb — gazdasági, politikai, morális és szubjektív — elemeket is magában kell foglalnia. Ha a rendelkezésünkre álló adatmennyiséget a katonai döntési szisztéma elvei szerint elrendezzük, akkor egyfelől a valószínűségszámítás törvényeit alkalmazva következtethetünk a hiányzó adatokra és összefüggésekre, másfelől rendező elvet kapunk realisabb értékítélet kialakításához.

Egy könyvismertetés szűk keretei nem teszik lehetővé, hogy Clausewitz életművének, vagy Perjés Géza színvonalas munkájának legfontosabb vonásaival akár csak érintőlegesen is foglalkozzunk. Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy Perjés Géza munkája, mely magas színvonalon elemzi a katonai elmélet egyik legjelentősebb alakjának életművét, jelentős értékkel gazdagította a magyar katonai szakirodalmat.

Rázsó Gyula

KPSZSZ I VOENNOE SZTROITYELSZTVO

(*Vojenizdat, Moszkva, 1982. 311 o.*)

Jelentős hadtörténeti munka látott napvilágot 1982-ben a szovjet Katonai Kiadó gondozásában, A. A. Jepisev hadseregtábornok szerkesztésében, egy szerzői kollektíva tollából, amelyben olyan jeles személyiségeket találunk, mint V. Sz. Mahalov vezérőrnagy, a kollektíva vezetője, A. A. Babakov ezredes, D. N. Artamonov nyá. ezredes, A. I. Babin vezérőrnagy, Sz. V. Baranov nyá. vezérőrnagy, A. Sz. Begisev nyá. ezredes, I. Sz. Glebov nyá. vezérezredes, V. F. Kljucskov ezredes, B. V. Litov ezredes, F. A. Mazsajev vezérezredes, V. V. Sze-min ezredes, V. G. Szosnyev vezérőrnagy, Sz. A. Tyuskevicz vezérőrnagy, V. Sz. Sumihin ezredes. A szerzők monográfiájukban (*Az SZKP vezető szerepe a szovjet katonai építésben*) az SZKP hadseregépítési elveit, a pártnak a hadseregben érvényesülő vezető szerepét, az ország védelmi képességének megszilárdítása, a fegyveres erők harcképességének és harcászultságának fokozása, a pártpolitikai munka megszervezése és irányítása, a katonai vezető káderek fel-

készítése és beosztása érdekében kifejtett tevékenységét tárgyalják. Fontos feladatuknak tekintik annak bizonyítását, hogy az SZKP a nemzeti és internacionalista feladatokat mindenkor szoros egységben és összhangban valósította meg.

A Szovjetunió Fegyveres Erőinek hősi története, a hadsereg hozzájárulása a szocializmus építéséhez elengedhetetlen kedvező feltételek megteremtéséhez, a béke fenntartásához és megszilárdításához, elválaszthatatlanul összeforrott a politikai vezető, a szervező és nevelő kommunista párt tevékenységével. A szocialista haza védelméről szóló lenini elvek talaján állva a párt mindenkor vezető és irányító erőként lép fel a katonai építés területén, a Szovjet Hadsereg és Hadi-tengerészeti Flotta fejlesztése és korszerűsítése érdekében folyó elméleti és gyakorlati munka területén egyaránt.

A szovjet állam történelmi tapasztalatai igazolják, hogy éppen a kommunista párt irányító tevékenysége bizto-